

Under närmare tusen år, från 300-talet och framåt, skapades de så kallade Tusen- och Tiotusenbuddhagrottorna ute bland Gobiöknen sanddyner runtom staden Dunhuang i norra Kina. Sedan övergavs grottorna och föll i glömska, för att på 1700- och 1800-talen bli föremål för nytt intresse och utforskningar. På 1900-talet hemsöktes de av europeiska – mer eller mindre rovlystna – expeditioner. Idag är de en turistattraktion som väcker nya frågor om skydd och beständighet.

I Mogao – det största grottsamhället utanför Dunhuang – återstår i dag knappt 500 av de kanske dubbelt så många grottor som en gång fanns där. Bara en bråkdel av dessa visas för allmänheten. De vårdas av Dunhuang Academy – ett forskningscentrum på några kilometers avstånd från grottorna. Högkvalitativa bildverk utgivna av akademien på senare tid är det engelskspråkiga "The caves of Dunhuang" (London 2010) och en mindre kinesisk- och engelskspråkig katalog, "Dunhuang grottoes" (2004).

Buddhastatyer med större och mindre följn centralt placerade i små fyrkantiga rum omges på tak och väggar av Buddha-porträtt i ständiga upprepningar och scener som berättar om andlig hängivenhet och himmelska eller jordiska förvecklingar. Inte så sällan frapperas man av naturalismen och den livliga dramatiken i framställningen. Sörjande människor skriker ut sin sorg när de tror sig se en döende Buddha utan att förstå – som bodhisattvorna gör – att mästaren är på väg in i nirvana. Lättast igenkännbara bland Buddhas lärjungar är den rundkindade Ananda, som strålar av ungdom, och senioren Kasyapa med gammelmansrynig hals. Några av världens största inomhusstatyer av Buddha finns här. Den högsta är 35,5 meter hög. Grottväggar sluter tätt runt jättefiguren. Åskådaren nere vid sockeln bänder nacken bakåt för att följa den tunna ljusstrålen från guidens ficklampa till det fylliga, monumentala ansiktet långt där uppe.

Dunhuang, ursprungligen en viktig garnisonsstad i kinesernas kamp mot hunnerna, blev med tiden en betydelsefull handelsort i den östra delen av det vittförgrenade transportnät som vi lärt oss kalla Sidenvägen. Vid Dunhuang gick karavanstråken samman till en gemensam rutt vidare in i Mittens rike. Enligt legenden skapades den första grottan i Mogao år 366 av munken Yuezun, som under sin ensamma vandring i öknens gröpte sig en meditationshåla på den plats där han i en uppenbarelse sett oräkneliga ljusomgärdade buddhor. Staden och alla de grottor som sedan kom till blev mötesplatser för religiös och filosofisk-världslig kontemplation och kulturutbyten mellan kineser, indier, tokharer, tibetaner, uighurer, tanguter och många andra folkslag.

Grottorna bär tydligt vittnesbörd om ett långväga kulturstråk med hundratals år av religions- och kultursynkretism. Både som troslära och i konsten fick buddhismen stor spridning längs Sidenvägen. De väldiga stenstoderna i Bamiyan, Afghanistan, som sprängdes sönder av talibanerna 2001, hör dit, liksom de lika berömda klipp-templerna i Ajanta och Ellora, Indien, vilka till såväl form som funktion får ses som föregångare till de yngre grottorna i Gobiöknen.

Den västerlänning som blivit mest känd för sina utforskningar av Dunhuanggrottorna är Sir Aurel Stein (1862–1943), en ungare som blev brittisk medborgare och adlad för sina upptäcktsresor. En annan upptäcktsresande som inte stod Stein långt efter i sitt intresse för Dunhuang var fransmannen Paul Pelliot (1878–1945). Det var

Kulturskatter förevigas i virtuell värld

SIDENVÄGEN Mogaogrottorna i Kina finns sedan 1987 på Unescos världsarvslista. Av ett tusental utsmyckade Buddhagrottor återstår hälften, och många av fynden är skingrade. Ett världsomspännande digitaliseringsprogram ska göra skatterna tillgängliga för forskare och allmänhet.

främst en viss liten grotta i Mogao som väckte deras hunger. Grotta nr 17 upptäcktes så sent som år 1900. Då hade den i sekler stått gömd bakom en bemalad murvägg och var fylld med tiotusentals hoprullade dokument och målningar. Stein och därefter Pelliot tog så mycket de orkade och tryggade på så vis sin framtida berömmelse. Deras vagnslaster med bortforslade handskrifter och andra arkeologiska fynd har beskrivits som både "stöld" och "kulturbevarande gärning", och skattjägarerna själva som mer eller mindre skrupelfria äventyrare med den främsta drivkraften att komma först – ett slags "Foreign devils on the Silk Road", som den rafflande titeln lyder på en bok av Peter Hopkirk från 1980.

Steins samlingar finns spridda på ett flertal museer och bibliotek i England och den forna brittiska kolonin Indien. Merparten av handskriftsmaterialet – religiösa traktat, kontrakt, brev, lärda skrifter på många olika språk och underlag – hamnade så småningom på British Library. Där drivs nu sedan ett 20-tal år ett omfattande arkivarbete under namnet International Dunhuang Project (IDP), för att göra det rika kulturarvet från den gamla Sidenvägen mer tillgängligt för både forskning och allmänhet. Det har hittills resulterat i flera publikationer och – kanske än viktigare med tanke på bevarandet för eftervärlden – ett världsomspännande digitaliseringsprogram med utgångspunkt i fynden från den en gång så väl igenmurade grotta nr 17, och med utvidgningar till mängder av dokument framgrävda ur sanden på andra håll utefter Sidenvägen.

Bland de partnerinstitutioner som IDP i London har knutit till sitt program återfinns Bibliothèque nationale och Musée Guimet i Paris, vilka förvaltar Pelliots samlingar, Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften, med ett omfattande projekt för digitalisering och editering av textfragment bortförda av tyska expeditioner från utgrävningsplatser på den norra Sidenvägen, och Ryska vetenskapsakademins institut för orientalska handskrifter i S:t Petersburg. I Asien deltar koreanska, japanska och även kinesiska parter i IDP-samarbetet. Genom denna samverkan kan förhoppningsvis den ofta förbittrade frågan om arkeologiska föremåls rättmätiga hemvist neutraliseras, eller åtminstone avdramatiseras, i en anda av gemensam strävan för bevarandet av ett kulturarv. Mogaogrottorna är med på Unescos världsarvslista sedan 1987.

Sven Hedin (1865–1952) ingår förstås i skaran av stora upptäcktsresande – eller "foreign devils" – på spaning efter försvunna städer och kulturskatter i det kinesiska Centralasien. Det som gör Hedin enastående i denna krets av expeditionsschefer är – förutom hans ypperliga kartografi – det faktum att han var den förste som flodledes tog sig rakt igenom de väldiga och avskräckande Taklamakan- och Gobiöknen, till skillnad från andra, som färdades till lands och mestadels i utkanterna av dessa öknar.

En androgyn Maitreya, framtidsbuddha, från en av de tidigaste grottorna i Mogao, ur boken "The caves of Dunhuang".

Hedin kom också till Dunhuang, som han stavar "Tun-hwang" i "Den vandrande sjön" (1937). Grottkonsten blir han besviken på och avfärdar den med orden "denna enformiga jämstrukenhet", samtidigt som han ondgör sig över tidigare besökarens röveri. Den välkända hedinska ivern kommer dock snart tillbaka när han får rapportera om nya upptäckter gjorda av det egna manskapet. Paleontologen Birger Bohlin, en av deltagarna i resor under den sista serien av Hedin-expeditioner 1927–1935, var troligen den första västerlänning som tog sig fram till de "Västra tusenbuddhagrottorna", ett fram till slutet av 1920-talet okänt grottkomplex söder om Dunhuang som Bohlin besökte i juni 1931 och dokumenterade i fotografier och planritningar.

E n annan svensk i generationen efter Hedin som förknippas med östra Sidenvägen är Gunnar Jarring (1907–2002). Innan han blev diplomat doktorerade Jarring i turkologisk språkvetenskap och bedrev fältstudier bland uigurerna i Östturkestan under logi hos de svenska missionärerna i Kashgar. Kashgar-missionärerna lyckades inte nämnvärt i sitt religiösa nit, men de gjorde betydande insatser inom undervisning och hälsovård. Ny lärdom och expertis utvecklades bland dem. Svensk turkologi kan sägas ha fått sin första gedigna grund bland de svenska missionärerna i Kashgar. Gustaf Raquette, både predikant och läkare, återvände till fäderneslandet och blev docent i turkiska språk i Lund – för bland andra den unge studenten Gunnar Jarring.

En mindre känd språkgigant bland Kashgar-missionärerna var Magnus Bäcklund. Denne dog tidigt i tyfoidfieber men hade före sitt fränfalle hunnit göra en betydande insats för upptäckten och avslöjandet av alla de falsarier som börja-

de produceras av lokala profitörer i Östturkestan, när dessa såg vilket värde västerlänningar satte på de skriftfynd som Stein, Pelliot och andra hade gjort utefter Sidenvägen. "Magnus Bäcklund fick aldrig det erkännande han förtjänade för sin roll i den östturkestanska manuskriptjakten", skrev Asien-intendenten Håkan Wahlquist i tidskriften Dragomanen (2002). Numera tillmäts även falsarierna ett historiskt värde och finns representerade i bland annat svenska samlingar.

Från Hedin-expeditionerna har det publicerats mycket under årens lopp, och Gunnar Jarring var en flitig författare av verk som speglar en både språkvetenskapligt och etnografiskt unik forskning om Östturkestan. Å andra sidan har det hittills inte utkommit något större verk om de Centralasiensamlingar som finns i Sverige. Medan dessa legat väl gömda i arkiven, har samlingar i andra länder blivit rikligt dokumenterade. Brittiska forskare inom nyssnämnda IDP har vid sidan av sitt omfattande digitaliseringsarbete producerat praktutgåvor som "The Silk Road: Trade, travel, war and faith" (London 2004), där inte minst föremål från grotta nr 17 i Mogao får en förstklassig presentation. En avbildning visar den äldsta tryckta bok världen känner i fullständigt skick och med angivet datum – "Diamondsutran" i träsnittstryck på tunt gult papper från den 11 maj 868.

I väntan på det svenska praktverket har det glädjande nog på senare tid tagits flera lovvarde initiativ för vård och digitalisering av Centralasiensamlingar, som Svenska Missionskyrkans rika material från Kashgar-missionen och den samling östturkestanska handskrifter som finns efter Gunnar Jarring i Lunds universitetsbibliotek.

Ett nytt anslag från Riksbankens Jubileumsfond i år har möjliggjort en svensk anslutning till International Dunhuang Project och ett inledande arbete för digitalisering av ett stort fotomaterial från Etnografiska Museets Hedinsamlingar och av Vitterhetsakademiens Jarringsamling, med bland annat äldre reseskildringar och tryckalster från de svenska missionärernas publiceringsverksamhet i Kashgar under åren 1901–1938.

Den 10–12 oktober hölls ett IDP-möte på Dunhuang Academy, där det nystartade IDP Sweden deltog för första gången. De frågor som avhandlades rörde arbetet på att upprätta och administrera ett nätverk av samordnade databaser och skyddet av det ömtåliga Sidenvägsarvet – artefakter såväl som grottor och ruiner.

En idé som varit i omlopp under en längre tid och som nu börjar materialiseras i planer och ritningar på Dunhuang Academy är att återskapa grottorna i en virtuell värld, där besökaren kan guidas runt inte bara i grottrum så som de tar sig ut idag utan också bland skingrade dokument och föremål på den plats där de en gång fanns. Besökscentret är tänkt att ligga ett par mil från de verkliga grottorna, dit åskådarna sedan kan slussas för en snabb upplevelse av den ursprungliga platsen.

Birgit Schlyter är professor och akademiforskare i Centralasiensstudier vid Stockholms universitet samt tillträdande direktör för Svenska forskningsinstitutet i Istanbul.

svd.se

Läs även "Svenskar bidrog till Östturkestans skriftspråk" av Gunilla Törnvall (12/11 2006).

svd.se/understrecket